

Kanondannelsens problem

**Om Første Klemensbrev og Hebræerbrevets forhold
til den nytestamentlige kanon**

af stud. teol. Allan Ajken Hovaldt

Indholdsfortegnelse

Abstract.....	3
1 Indledning.....	4
1.1 Kanonondannelsens problem.....	4
1.2 Materiale og metode.....	5
1.3 Opgavens forløb og mål.....	6
2 Generelt om NT's kanondannelse.....	6
2.1 Definition af kanon.....	7
2.2 Hermeneutiske tilgange til forståelsen af kanondannelsen.....	8
2.2.1 Koncilierne som bekræftelser.....	9
2.2.2 Koncilierne som beslutninger.....	11
2.3 Kriterier for kanonisering i Oldkirken.....	12
2.3.1 Det apostolske kriterium.....	13
2.3.2 Det ortodokse kriterium.....	14
2.3.3 Det katolske kriterium.....	14
2.4 Hvor er vi?.....	15
3 Hvorfor Første Klemensbrev ikke blev kanoniseret.....	15
3.1 Introduktion til Første Klemensbrev.....	15
3.1.1 Forfatterskab og affattelsestid.....	15
3.1.2 Indhold og kanonisk selvvidnesbyrd.....	17
3.2 Første Klemensbrevs receptionshistorie.....	18
3.3 Årsager til Første Klemensbrevs stilling udenfor kanon.....	22
4 Hvorfor Hebræerbrevet blev kanoniseret.....	23
4.1 Forfatterskab.....	24
4.2 Brevets modtagelse i vest.....	25
4.3 Brevets modtagelse i øst.....	27
4.4 Årsager til brevets kanonisering.....	29
5 Konklusion.....	29
Bibliografi.....	32

Abstract

The questions of modern scholars concerning the formation of the New Testament canon are many, as are the interpretations of how it emerged. This study will outline some of these different approaches as it moves towards its main objective: To shed light on the problem of the canon by examining the reasons why First Clement *was not* included in the canon and why Hebrews *was* included. This is assessed on the basis of the three common acknowledged criteria of the early Church: The apostolic, the orthodox and the catholic criteria, though the apostolic criteria is ambiguous: Does it involve authorship, age or teaching? First Clement is received by the early Church as written by a disciple of an apostle, thus satisfying the requirement of apostolic authorship. Yet, though the epistle is highly esteemed in the eastern part of the Church, First Clement never achieved broad recognition as canonical, because it was not written in the apostolic era. The decisive factor on Hebrews' part was its attachment to the corpus Paulinum in the East, albeit the western Church testifies that Paul was surely not the author. Thus the examination discloses an inconsistency in the use of the apostolic criteria, and hence I ask if the tripartition of criteria is sufficient or a renewed research of the churchfathers' own definitions of the criteria is demanded.

1 Indledning

1.1 Kanondannelsens problem

Kirken har altid bekendt sig til én Herre¹. Denne Herre, Jesus Kristus, er den absolutte autoritet i sin kirke. Fra begyndelsen modtog kirken Guds ord fra ham, men siden da har utallige søgt at ændre budskabet. Spørgsmålet om, hvor Jesu autoritet findes efter sin himmelfart, trænger sig på. I en luthersk tradition falder tankerne naturligt på reformationen, hvor spørgsmålet blev debatteret og var medvirkende til flere kirkeretningers opståen. I Luthers øjne var autoriteten videregivet til apostlene, hvis lære var ufejlbarligt gengivet i den hellige Skrift, der derfor alene skulle være autoritet for kirkens lære og liv. Den katolske kirke mente derimod, at apostlene desuden havde givet autoriteten videre til kirken selv, så kirken – sidestillet med Skriften – var bærer af Kristi autoritet. Af afgørende betydning er det derfor at forstå, hvordan den kristne, nytestamentlige kanon blev til. For hvis det var kirkens *beslutning*, hvilke skrifter der skulle være en del af kanon, så kan kirkens autoritet med god ret siges at være sidestillet med Skriftens. Men var kanons omfang autonomt givet på forhånd eller accepteret fra skrifternes affattelse, så der var tale om en kirkelig *bekræftelse*, så må Skriften alene være kirkens autoritet.

Hvad enten det ene eller det andet er tilfældet, så var afgrænsningen af kirkens kanon afgørende for tilbagevisningen af oldkirkelige kætterier. Det kan derfor ikke siges at være en overdrivelse, at kanondannelsen var et af de vigtigste forløb i kirkens første århundreder (Swarat 1990, 25). Det vil derfor også til hver en tid være relevant at undersøge kanondannelsen – af hvilke årsager den opstod, hvilke kriterier den blev udvalgt på og hvordan de enkelte skrifter blev modtaget – da kanonafgrænsningen er en grundpille for enhver, der tillægger Skriften autoritet.

Naturligvis tillader denne opgaves omfang ikke en omfattende undersøgelse af hele kanondannelsens problem. Jeg har derfor indskrænket mig til at undersøge årsagerne til, at Hebræerbrevet blev en del af de kanoniske skrifter og Første Klemensbrev ikke blev det, som et

1 Se 1 Kor 8,6 og den nikæno-konstantinopolitanske trosbekendelse

eksempel på den bredere problemstilling, med henblik på at kunne belyse det brede perspektiv med konklusionerne.

1.2 Materiale og metode

Når jeg har valgt at undersøge netop Hebræerbrevet og Første Klemensbrev har det en række årsager. Først og fremmest var det et mål, at det ene af de skrifter, jeg ville arbejde med skulle være kanonisk og det andet ikke, og at disse to til en vis grad skulle være sammenlignelige. Idet Første Klemensbrev tilsyneladende er af en kendt forfatter, der tilmed har haft kendskab til nogle apostle, og Hebræerbrevets forfatter er ukendt både for os og for kirkefædre, syntes det mig, at der burde være belæg for i det mindste på én front at hævde, at Første Klemensbrev skulle have været kanoniseret frem for Hebræerbrevet. Første Klemensbrev er desuden sandsynligvis den ældste, bevarede tekst fra den tidlige kirke, som ikke er en del af NT (Lindemann 2010, 47). Herimod var Hebræerbrevet blandt de mest omdiskuterede nytestamentlige skrifter. Slutteligt er der et slægtsskab i indhold de to skrifter imellem, som gør det interessant at sammenligne de to.

Af kildemateriale har jeg valgt at fokusere på Eusebs kirkehistorie, da Euseb er meget omfattende i sin behandling af kirkefædrenes syn på de nytestamentlige skrifter og citerer lange parafraaser af centrale kirkefædre, hvorfor han derfor er en nyttig kilde til indblik i den oldkirkelige kanonforståelse indenfor et begrænset antal sider. Jeg er bevidst om, at Euseb er en fortolkende kirkehistoriker og ikke nødvendigvis gengiver kirkefædre helt korrekt, men det ligger udenfor denne opgaves omfang, at undersøge Eusebs brug af andre forfattere, hvilket også betyder, at denne opgaves konklusioner må betragtes som foreløbige og ikke fuldstændigt dækkende.

Det har været vanskeligt at finde sekundær litteratur, der behandler den specifikke problemstilling, hvilket betyder, at litteraturen udgør få siders uddrag af en bred vifte af forfattere, der kredser omkring problemstillingen. Håbet er, at litteraturen belyser temaet fra forskellige vinkler, skønt kun få forfattere behandler de to breve med samme formål, som jeg gør. Dette betyder, at min metode til behandling af litte-

raturen i høj grad vil være fra et helikopter-perspektiv, hvor jeg benytter, hvad der synes relevant for opgavens overordnede formål, snarere end en behandling af de enkelte forfatteres holdninger på deres egne præmisser. Måtte jeg derfor behandle nogle forskere mod deres egne intentioner, har dette ikke været hensigten.

1.3 Opgavens forløb og mål

Fremstillingen er inddelt i én indførende og to for problemstillingen centrale hoveddele. Indledningsvis vil jeg således først give en overordnet indføring i nogle grundlæggende principper, der omhandler NT's kanondannelse i sin helhed, hvilket er nødvendigt, for at have et forståelsesgrundlag for den mere specifikke problemstilling. De to centrale dele af opgaven vil behandle først årsagerne til Første Klemensbrevs stilling udenfor kanon og dernæst Hebræerbrevets placering indenfor. Slutteligt vil jeg sammenfatte opgavens konklusioner og ved dem vurdere det grundlag, jeg opstillede i indføringen.

Resultatet, som jeg igennem fremstillingen ønsker at synliggøre, er, at kravene for kanonisering for disse to skrifter er divergerende, skønt de umiddelbart vurderes på samme kriterier. For begge ligger afgørelsen på apostolicitet – men forstået forskelligt. Første Klemensbrev sorteres fra på grund af manglende alder, hvorimod Hebræerbrevet kanoniseres, fordi det blev tilknyttet en apostel. Med dette sigte vil jeg nu tage hul på den bagvedliggende problemstilling om NT's kanondannelse.

2 Generelt om NT's kanondannelse

Jeg har i indføringen valgt at fokusere på tre centrale sider af kanonproblematikken, velvidende at jeg dermed har udeladt andet, der kunne være relevant. Først vil jeg se på en række definitioner af begrebet *kanon*, dernæst vil jeg redegøre for nogle fortolkninger af kanondannelsen, og sidst vil jeg fremhæve de kriterier, der var bestemmende for, hvilke skrifter Oldkirken betragtede som autoritative.

2.1 Definition af kanon

Når jeg nu i det følgende vil redegøre for nogle forskellige definitionsmuligheder, vil der indholdsmæssigt være elementer, der overlapper med det følgende afsnit om hermeneutiske tilgange til kanondannelsens problem, da de to spørgsmål hænger nært sammen. Jeg har dog foretrukket at opdele de to spørgsmål for overblikket skyld.

En helt grundlæggende problemstilling, der berører enhver behandling af kanondannelsens problem, er, at der ikke er konsensus om, hvordan kanonbegrebet bør defineres. Dette gør åbenlyst samtalen om kanondannelsen besværlig, for så vidt at sproget benyttes forskelligt. Det vil derfor være nødvendigt at definere, hvordan begrebet benyttes i denne opgave. Ordet *kanon* (af græsk: κανών) betyder oprindeligt 'rettesnor', 'målestok' eller lignende (Metzger 2006, 309). Med tiden har ordet udviklet sig til en metaforisk brug, anvendt som betegnelse for en afgrænset mængde eller samling. Men hvordan skal vi så forstå begrebet? Jeg vil nævne fire muligheder.

A. Kanon kan forstås som en *afsluttet liste* af skrifter (græsk: κατάλογος; Swarat 1990, 29). Som sådan må skrifterne i sig selv være afsluttede med indhold og ord i hvert enkelt skrift fastlåst (Kyrtatas 2010, 30–31). I denne forstand kan der først tales om en almen, kristen kanon efter kirkens koncilier i Hippo (393) og Karthago (397 og 419). Et tidligt eksempel på, at kanon bruges om en afsluttet liste findes hos Athanasius, der anvender ordet *kanon* om den liste, han har opregnet, med kirkens autoritative skrifter i sit 39. påskebrev, om hvilken han fastslår, at intet kan lægges til eller trækkes fra (Swarat 1990, 25; Kyrtatas 2010, 29). Ifølge Dimitris Kyrtatas, der er fortaler for denne definition af kanonbegrebet, er kanonprincippet altså tilstede blandt kirkemænd før koncilierne, men det egentlige kanonbegreb er ikke (Kyrtatas 2010, 30).

B. Kanon kan forstås som en *uafsluttet liste* af skrifter, der allerede har fået tillagt autoritet, før den afsluttes. Som repræsentant for denne definition kan nævnes Hans von Campenhausen, der mener, at et skrift er kanonisk, når det ”med vidende og vilje” anerkendes som normativt sidestillet med GT (Campenhausen 1981, 90).

C. Kanon kan forstås som en *norm* for kirkens lære. I denne forstand skinner den oprindelige betydning 'rettesnor' igennem. Denne brug af ordet dukker først op i det fjerde århundrede, hvor det oprindeligt græske begreb begyndte at blive anvendt i den latinske del af kirken, men altså med en moduleret betydning. Dette betyder, at det også først og fremmest var i den latinske del af kirken, ordet blev benyttet sådan, hvorimod den græsk-talende del vedblev at anvende ordet efter mulighed A, (Swarat 1990, 29–30).

D. Kanon kan forstås slet og ret som de skrifter, der blev benyttet til oplæsning ved gudstjenesterne (således Zahn; Swarat 1990, 32).

Jeg vil i denne fremstilling lægge mig i slipstrømmen på Bruce M. Metzger, der vurderer, at kanonbegrebet har en dobbeltsidet betydning: Det angiver både en liste, men samtidig indholdet af denne liste. Dette indbefatter altså både mulighed A og C. Forstået sådan er kanon ikke at finde, før den bredt accepterede liste forelægger i det fjerde århundrede, skønt tanken om kanon udvikler sig i de forudliggende århundreder.

Jeg vil løbende kommentere på definitionsspørgsmålet, eftersom det nogle steder har betydning for besvarelsen af opgavens problemformulering. Indtil videre vil jeg pege på den betydning kanondefinitionen kan have på fortolkningen af de historiske kilder og forståelsen af kanonprocessen som helhed.

2.2 Hermeneutiske tilgange til forståelsen af kanondannelsen

Metzger gør sig en interessant iagttagelse om, hvordan den nytestamentlige kanon blev til: ”The recognition of the canon of the New Testament is one of the most important developments in the thought and practice of the early church; yet history is silent as to how, when, and by whom it was brought about (Metzger 2006, 309).” Konsekvenserne af denne påstand for den kirkehistoriske metode er, at den hermeneutiske tilgang til kirkehistorien er afgørende for, hvorledes kanondannelsen forstås. Jeg vil i det følgende skitsere nogle tidssvarende positioner, der illustrerer denne problemstilling og giver en discussionsramme for denne opgave.

2.2.1 *Koncilierne som bekræftelser*

Med Hans von Campenhausens forståelse af kanon som uafsluttet bliver hans primære sigte i sit store værk "Die Entstehung der christlichen Bibel"² at beskrive, hvordan *idéen* om kanon opstod, altså den kanonhistoriske udvikling (Swarat 1990, 33).

Bestemmende for von Campenhausens kanonforståelse er hans forudsætning om, at det ikke er plausibelt at benytte argumenter, der ikke findes i de kirkehistoriske kilder selv, hvilket udelukker formale principper som *ufejlbarlighed*, *kirkens beslutning*, *Skriftens inspiration* og *Skriftens enhed* (Appel 1971, 633). Man må forstå kanon ud fra Urkirkens selvforståelse og ikke ud fra virkningshistorien (Swarat 1990, 35). Dermed bliver enhver tale om bedømmelseskriterier for kanonisering af enkelte skrifter sekundær³.

I von Campenhausens øjne opstår kanonidéen som modsvar mod fremtrædende kætterier i det andet århundrede: Gnosticismen med Markion og montanismen⁴. Markions kanon kunne ikke accepteres som dækkende for den apostolske forkyndelse i *regula fidei*⁵, hvorfor de første kanonteologer – med Irenæus som den mest fremtrædende – udvidede samlingen. Modsat blev kanon afgrænset som reaktion mod montanisternes brug af mangfoldige apokryfe skrifter (Campenhausen 1981, 118–119). Men afgrænsningen af kanon var ikke dermed en kirkelig beslutning. NT bestemte sig selv igennem kirkelig brug ved gudstjenesterne (Appel 1971, 634).

Den grundstamme, der ifølge von Campenhausen blev dannet i det andet århundrede, er nok til at fastslå kanons tilstedeværelse. For i og med at Skriftens inspiration er ahistorisk varierer skrifterne i vigtighed og de omstridte breve har derved ingen fundamental betydning for kandedannelsen (Appel 1971, 634). Dette overflødiggør principielt en opgave som denne om omstridte skrifter.

2 Her anvendt efter den norske oversættelse og Appel og Swarats gengivelser

3 Se afsnit 2.3

4 Denne tolkning viderefører von Campenhausen fra Adolf von Harnack (Swarat 1990, 31).

5 *Regula fidei* (Tertullian) eller *regula veritatis* (Irenæus) var en mundtlig overlevering indeholdende basisindholdet af den kristne tro (Campenhausen 1981, 192–202)

Jeg deler Uwe Swarats holdninger, når han kritiserer von Campenhau- sen for at afhænge for meget af Irenæus, der ikke delte skriftsyn med eksempelvis Klemens af Aleksandria og Origenes, hvorfor han ikke kan være dækkende for en beskrivelse af hele Urkirkens kanonbegreb. At Irenæus var den første kanonteolog beror desuden på et *argument e silentio*, der lige så vel kan skyldes manglende kildemateriale fra andet århundrede (Swarat 1990, 35–37). Man kan endvidere med Ni- kolaas Appel spørge, om ikke historien sædvanligvis forstås bedst af eftertiden, og om det derfor ikke er naivt at begrænse historiens betyd- ning til kirkefædrenes selvbevidsthed (Appel 1971, 638).

En beslægtet tolkning af kanondannelsen finder vi hos Metzger, der slægter Theodor Zahn på i sine konklusioner. Da Zahn anvendte ka- nondefinition D, mente han at kunne datere den væsentlige del af ka- nondannelsen allerede til det første århundrede (Swarat 1990, 32–33). På samme måde mener Metzger, at evangelierne blev anerkendt som autoritet allerede fra deres affattelse. Ligeledes har der meget tidligt været et paulinsk brev-korpus i omløb (Metzger 2006, 310–311). Ka- non blev altså principielt set allerede dannet i første og andet århund- rede med samlingen af størstedelen af NT og koncilierne i slutningen af fjerde århundrede konfirmerede blot, hvad der havde været givet lang tid i forvejen. De nytestamentlige skrifter havde en *selvgodken- dende kvalitet*, der gjorde, at kirkens teologer modtog dem ved *intuitiv indsigt* (Metzger 2006, 318–319). Dette afslører et højt syn på Skrif- tens inspiration og selvevidens.

Det største indvending mod den tidlige datering af kanons indhold kan illustreres med Markions kanon. Hvis der har været konsensus om hovedparten af kanon, er det da sandsynligt, at Markion kunne have held til kun at beholde ét evangelium, ændre drastisk i de paulinske skrifter og stadig skabe en stor modkirke? Jeg mener, Metzger kan kri- tiseres for at underminere den historiske proces, som den nytestament- lige kanon gennemgik i kirkens første tre århundreder.

2.2.2 *Koncilierne som beslutninger*

Som nævnt tidligere mener Kyrtatas, at kanonbegrebet bør forbeholdes en afsluttet liste og at kun kanonprincippet var tilstedeværende før det fjerde århundrede (Kyrtatas 2010, 34–35). Det betyder for Kyrtatas, at kanondannelsen på ingen måde var en historisk proces, men helt igennem en bevidst kirkelig beslutning⁶. Skrifternes receptionshistorie bliver dermed mindre vigtig. Til gengæld anses samtlige skrifter herefter som inspirerede (Kyrtatas 2010, 31). Den endelige kanonliste var som sådan ikke givet på forhånd, men var et nødvendigt kompromis, for at samle kirken universelt mod kætterne (Kyrtatas 2010, 40–43).

Uwe Swarat bakker denne konklusion op med en bemærkning om Athanasius' påskebrev, der ofte benyttes som et argument for, at kanon allerede forelå før koncilierne, eftersom brevet netop indeholdt de 27 kanoniserede skrifter. Swarat indvender, at denne liste på ingen måde var gældende for nogen kirker, tværtimod havde mange dele af kirken andre forståelser af kanon; end ikke i Aleksandria, hvor Athanasius selv virkede, ville man have været enig i listen (Swarat 1990, 26–27). Skønt Swarat ikke deler Kyrtatas' forudsætning om, at kanondannelsen ikke var en historisk proces, konkluderer han: ”Der Kanon des NT taucht zum ersten Mal gegen Ende des 4. Jhs. auf; die vorkonstantinischen Kirchen kannten ihn noch nicht (Swarat 1990, 30)”. Vestens kanon blev til ved en synodebeslutning i det fjerde århundrede, men i eksempelvis Syrien blev en kanon af anderledes udseende først fastlagt i det femte århundrede (Swarat 1990, 28–29).

En lignende konklusion når Nikolaas Appel, der står for et klassisk romersk katolsk syn på kanondannelsen (Dunbar 1995, 350). Appel fastholder også i modsætning til Kyrtatas, at kanondannelsen var en historisk proces (Appel 1971, 637). Men dette ændrer ikke på, at det var kirkens beslutning, der dog ikke kun er et formalt koncept, som von Campenhausen indvendte. Den er både formal, idet den blev valgt med den for romersk-katolsk teologi gyldige autorisation, apostolsk autoritet, men også materiel, idet beslutningen blev taget med syn for evangelisk indhold. Men det åndelige og menneskelige er ikke adskilte

⁶ Denne holdning deler han med A.C. Sundberg (Appel 1971, 636).

ting. Tværtimod, når Ånden leder kirken igennem menneskelig kamp og usikkerhed, er det formale og materielle ét (Appel 1971, 639–640). Appels kritik af protestantiske forsøg på at forklare kanondannelsen er, at kanon principielt set aldrig bliver endegyldigt lukket. Når der kan distinktiveres mellem uimodsagte og omstridte skrifter, kan de da være absolut troværdige? Hvor er Skriftens grænse? Er den afhængig af tidens historiske kendskab (Appel 1971, 641)?

Imens Appels kritik illustrerer den for protestantisk teologi dogmatiske problemstilling om autoritativ lære, synes kirkens beslutning samtidig at være det største kritikpunkt mod Appel syn. David G. Dunbar formulerer det glimrende: ”Specifically, we must ask, when did the witness of the Spirit *in* and *through*⁷ the church become infallible? Surely the uncertainty of parts of the church about particular books suggest that this infallibility was not always operative (Dunbar 1995, 352).”

Jeg vil ikke her yderligere opveje de forskellige standpunkter imod hinanden. Dette rids over kanonhermeneutiske positioner er inddraget som perspektiv for fremstillingens problemstilling. I stedet vendes opmærksomheden nu mod en redegørelse for de kriterier, der anvendtes i den oldkirkelige kanondebat.

2.3 Kriterier for kanonisering i oldkirken

Selv hvis kriterier for kanonisering i Oldkirken findes unødvendige fra et kanonhermeneutisk synspunkt, er det uomgængeligt, at sådanne har eksisteret. Spørgsmålet er ikke *om* kriterier har været anvendt, men hvorvidt de forskellige – hvis nogen – har været bestemmende for kano-
nens udseende. Igen vil jeg i første omgang ikke tage stilling til kriteriernes brug som et generelt problem, men indskrænke mig til at lade den følgende undersøgelse af Første Klemensbrev og Hebræerbrevets receptionshistore belyse problemstillingen.

Traditionelt skelnes der i forskningen mellem tre kriterier: Apostolici-
tet, katolicitet og ortodoksi (Sigfred Pedersen 1976, 299–302; Hall-
bäck 2006, 164). Inddelingen findes dog ikke direkte benævnt i oldkir-
ken, men de forskellige kriterier synes alligevel at kunne spores. Dertil

7 Dunbars kursiveringer

skal lægges, at der i oldkirken var forskellige holdninger til kriterierenes prioritet (Metzger 2006, 318).

2.3.1 Det apostolske kriterium

Ifølge J.N.D. Kelly var det apostolske kriterium det vigtigste af de tre kriterier. Nogle skrifter blev valgt fra på dette kriterium og andre ventede længe på universel accept i kirken, skønt de allerede var kanoniseret (Kelly 1977, 56–60). Denne karakteristik illustrerer udmærket vigtigheden af dette kriterie for denne opgaves problemstilling. Der er dog uklarhed om, hvordan det apostolske kriterium skal forstås. Jeg referer her tre definitioner.

En mulig betydning er, at et skrift skulle være *forfattet af en apostel*, enten ved apostlens egen hånd, ved diktat eller ved en aposteldiscipel og dermed implicit med apostlens godkendelse (Metzger 2006, 318; Hallbäck 2007, 6). Appel understreger således, at apostlene ikke blot var almindelige vidner, og at det apostolske kriterium derfor handler om apostlenes autoritet som givet af Jesus selv (Appel 1971, 639). Som udfordring for denne forståelse står spørgsmålet: Kan et skrift accepteres som autoritativt i dag, hvis det kan bevises, at det ikke oprindeligt havde tilknytning til en apostel? Indvendingen er naturligvis kun hypotetisk, idet den fuldstændig bortfalder, såfremt hele NT's kanon stammer fra apostlene.

Herimod mener von Campenhausen, at det afgørende ikke er, om forfatteren var apostel, men om forfatteren hører til i *den apostolske tidsalder* (Swarat 1990, 35). Dermed flyttes vægten fra den apostolske autoritet til vidnesbyrdet (Appel 1971, 634). Hvis skriftet har en tilstrækkelig alder, må det også være et pålideligt vidnesbyrd, dækkende for det budskab, der florerede på apostlenes tid. Således tager forfatteren af Muratoris' kanon ikke afstand fra Hermas' Hyrden på grund af skriftets indhold, men som følge af skriftets lave alder (Hallbäck 2006, 158)⁸. Ifølge Oskar Skarsaune, forkaster Euseb de enkelte skrifter, hvis forfatteren var ukendt og skriftet nyt (Skarsaune 1996, 75–76). De før-

⁸ Skønt bemærkende dette, fastholder Geert Hallbäck apostolicitet som afhængende af forfatterskab (Hallbäck 2007, 6).

ste to muligheder udelukker altså ikke hinanden som kriterier.

Den tredje mulige definition anvendes ofte i moderne forskning, fordi mange skrifers apostolske forfatterskab betvivles. I stedet forstås kriteriet som bedømmende, om skriftet stemte overens med apostlenes lære (Lincoln 2006, 4). Martin Luther påpeger, at apostelkriteriet karakteriseres sådan af Paulus i Gal 1,6-9. Kriteriet bliver således snarere et sagkriterium – altså det ortodokse kriterium – end et historisk kriterium (Sigfred Pedersen 1976, 316).

2.3.2 *Det ortodokse kriterium*

Metzger mener i opposition til Kelly, at det ortodokse kriterium (af græsk: ὀρθός δόξα = ret lære) var hovedkriteriet (Metzger 2006, 317). For at et skrift kunne accepteres som kanonisk måtte det foruden apostolicitet, kunne fremvise indhold, der var i overensstemmelse med den apostolske lære. Ifølge Metzger blev dette i oldkirken vurderet med *regula fidei* som dommer (Metzger 2006, 317). Euseb derimod vurderer skrifterne på, om de er imod læren i de andre apostolske skrifter (Skarsaune 1996, 75-76). Hallbäck kritiserer imidlertid kriteriet for derved at blive en cirkelslutning: De enkelte skrifter blev vurderet på grundlag af de andre skrifter, der øjensynlig selv bedømte hverandre (Hallbäck 2007, 6–8). Som jeg ser det, fastholdes den rette apostolske lære i oldkirken både ved hjælp af *regula fidei* og urskrifterne, hvilket gør, at en bedømmelse ud fra det ortodokse kriterium ikke bliver fuldstændig vilkårlig, hvilket det katolske kriterium også sikrede.

2.3.3 *Det katolske kriterium*

Katolsk i denne sammenhæng betyder ikke, at skrifterne blev bedømt ud fra *romersk*-katolsk lære⁹, men hentyder til at et skrift, for at kunne regnes for kanonisk, måtte være kendt og anvendt i alle dele af kirken til alle tider¹⁰. Af denne årsag gik der eksempelvis lang tid før Johan-

9 Medmindre man naturligvis mener, at romersk-katolsk teologi er identisk med Oldkirkens katolske. Så ville der dog paradoksalt nok være tale om et ortodokst kriterium!

10 Ordet *katolsk* kommer af græsk: καθ' ὅλος = i overensstemmelse med det hele; deraf universel eller almindelig

nesåbenbaringen blev anerkendt som kanonisk, da store dele af den østlige kirke havde forbehold mod skriftet.

Det katolske kriterium er en vigtig faktor for forfatteren af Muratoris' Kanon (Hallbäck 2006, 164–165). Såfremt Muratoris' fragment stammer fra det andet århundrede, stemmer det udmærket overens med, at kriteriet for alvor vandt frem i denne tid, hvor det udgjorde et vigtigt bolværk mod nye gnostisk-synkretistiske pseudepigrafer (Hallbäck 2007, 7).

2.4 Hvor er vi?

Jeg har indtil nu forsøgt at redegøre for nogle grundlæggende principper for forståelsen af kanondannelsen som helhed. Det står klart, at kanondannelsen ikke er en entydig størrelse. Der hersker både uenighed om, hvordan kanonbegrebet bør defineres, og om, hvornår og hvordan kanon opstod. Selv de kriterier som findes iblandt kirkefædrene, synes svære at indordne og definere, hvilket sætter sit aftryk på fortolkningen af kanondannelsen. Vi bevæger os nu ind i fremstillingens to centrale dele om, hvorfor Første Klemensbrev ikke blev en del af kanon, men Hebræerbrevet blev det.

3 Hvorfor Første Klemensbrev ikke blev kanoniseret

Eftersom Første Klemensbrev ikke er almindeligt kendt, vil det være passende at knytte et par introducerende ord til brevet, inden vi tager fat på dets receptionshistorie. Vi vil i introduktionen især fokusere på brevet forfatterskab og affattelsestid, da dette særligt belyser opgavens problemstilling.

3.1 Introduktion til Første Klemensbrev

3.1.1 Forfatterskab og affattelsestid

I de ældste håndskrifter, er det ikke angivet, hvem der er brevet forfatter. Ifølge præskriptet er brevet fra menigheden i Rom til menigheden i Korinth og ikke fra et enkelt individ som den nuværende titel indikerer. Trods dette, og at brevet er skrevet i første person pluralis, tyder både sprog, stil og den sammenhængende teologi i brevet på, at

brevet er skrevet af én forfatter (Fischer 2004, 16; Lindemann 2010, 49).

Traditionelt tilskrives brevet Klemens, der ifølge Irenæus og Euseb var biskop i Rom fra ca. 92-101 e.Kr (Euseb, Kirkehistorien, 108; 123; 144). Tertullian hævder, at han var ordineret af Peter, og den Apostolske Konstitution bekræfter, at Klemens blev indsat af apostle (Fischer 2004, 18; Lona 1998, 104).

Klemens er bevidnet som forfatter allerede fra det andet århundrede. Hermas' Hyrden nævner, at det er Klemens' pligt at skrive breve til andre kirker. Dette kan imidlertid være et litterært middel af Hermas (Lake 1912, 4). Den første nogenlunde sikre bevidnelse findes hos Dionysios af Korinth fra omkring 170 e.Kr. Han skriver i et brev til biskop Soter af Rom, at brevet fra Klemens endnu læses op i menigheden i Korinth (Euseb, Kirkehistorien, 191). Euseb fortæller desuden, at Hegesippus (ca. 180 e.Kr.) nævner brevet fra Klemens til korintherne (Euseb, Kirkehistorien, 187-188) og bekræfter selv, at brevet er skrevet af Klemens på vegne af menigheden i Rom (Eus III, 124; 149), ligesom Irenæus (Irenæus, Against Heresies, 415) og en række andre kirkefædre også gør. Euseb identificerer desuden Klemens af Rom med den Klemens, der nævnes i Fil 4,3. Det er dog usandsynligt, at et menighedsmedlem fra Fillippi skulle blive leder i Rom, og desuden var Klemens et almindeligt navn i Romerriget (Staniforth 1968, 18).

Andreas Lindemann mener, at der muligvis kan have været en leder i Rom, der har heddet Klemens, til hvem brevet er blevet forbundet som følge af dets anonymitet (Lindemann 2010, 65). Jeg mener dog i forlængelse af mange forskere, at der, skønt det ikke kan endeligt bevises, ikke er nogen historiske årsager til at betvivle, at Klemens af Rom skrev brevet på vegne af romermenigheden (Lake 1912, 3; Sparks 1978, 15; Staniforth 1968, 17-18).

Såfremt denne konklusion er sand er det forholdsvis ligetil at datere brevet ud fra dets indledende bemærkninger om, at romerne tidligere var blevet forhindret i at skrive som følge af forfølgelser i byen (1,1). Eftersom det må være forfølgelserne under kejser Nero (54-68 e.Kr), der henvises til i kapitel 5-6 (Fischer 2004, 19), og kapitel 44 giver

indtryk af, at byens ældste har siddet længe, at Korinth har en meget gammel menighed, og at den apostolske tidsalder er overstået (Lake 1912, 4), og eftersom Neros regeringstid ydermere ligger lang tid før Klemens' episkopat, kan det kun være forfølgelserne under Domitian (81-96 e.Kr.) eller Trajan (98-117 e.Kr.), der omtales. Vi kender først til martyrier sent i Trajans virke (Fischer 2004, 19), hvorfor der efter al sandsynlighed hentydes til Domitians forfølgelser og brevet kan dermed dateres til kort efter hans død omkring 96 e.Kr. Denne datering har den vigtige betydning, at brevet ikke hører til i den apostolske tidslader.

3.1.2 Indhold og kanonisk selvvidnesbyrd

Anledningen til brevet er, at nogle få unge blandt korinthermenighedens medlemmer har splittet menigheden (46,9) ved tilsyneladende at have vendt den imod dets ældste, og fået held til at afsætte nogle af dem (1,1; 3,3; 44,3-6; 47,6). Det vides ikke, hvad årsagen er til de unges oprør (Fischer 2004, 3; Sparks 1978, 15). Rygtet om oprøret er mundtligt nået til Rom, hvad menigheden der har valgt at reagere på. For ved at gøre oprør mod dets ældste bliver korinthermenigheden et skidt eksempel for andre menigheder og Herrens navn bliver til spot i den verdslige befolkning (47,7). Derfor er brevets hovedformål at vinde fred og enighed tilbage i menigheden (63,2; Fischer 2004, 3). Oprørerne bør ydmygt trække sig og drage bort til en anden menighed i bodfærdighed (54,1-3; Fischer 2004, 8). Det vides ikke om forehavendet lykkedes, men Dionysios' bemærkning kunne tyde på det (Sparks 1978, 16). Brevet har to hoveddele, hvor den første (4,1-39,9) har et forholdsvist generelt præg med almene modeller for kirkens liv, imens den anden (40,1-58,2) behandler det konkrete problem menigheden i Korinth står med.

Man kan spørge om Første Klemensbrev indeholder et kanonisk selvvidnesbyrd. Ifølge Joseph A. Fischer har brevet mange homiletiske træk, der gør det velegnet til oplæsning ved gudstjenester. Specielt første hoveddel synes ikke kun at være målrettet korinthermenigheden, men kunne naturligt læses op i andre menigheder (Fischer 2004, 6-7).

Det er meget formanende og minder i hensigt om Paulus' menighedsbreve. Men Klemens henviser ikke direkte til apostolsk myndighed ligesom Paulus, omend der kan argumenteres for, at den prægnante tale om embedet (kap. 44) kan være et indirekte udtryk for dette. Udover denne tvivlsomme henvisning, kunne 1 Klem 63,2 muligvis være et udtryk for kanonisk selvvidnesbyrd: Brevet er skrevet ved Helligånden. Dette er dog ikke ensbetydende med inspiration, men kan understrege, at brevet ikke blot er et udtryk for personlige overbevisninger (Lindemann 2010, 63). Der er altså ikke noget sikkert internt vidnesbyrd om kanonisk selvforståelse, skønt enkelte elementer kan tolkes i den retning. Vi skal nu se på, om der i stedet er nogle eksterne faktorer i skriftets receptionshistorie, der kunne give anledning til at holde det for kanonisk, inden jeg nærmere vil vurdere årsagerne til dets stilling udenfor kanon.

3.2 Første Klemensbrevs receptionshistorie

Den første kirkefader jeg vil nævne er Ignatius af Antiokia. I sit brev til den romerske menighed nævner han, at romerne selv har belært andre menigheder på lignende måde, som han nu gør det i sit brev til dem (Fischer 2004, 20; Lona 1998, 89–90). Dette kunne meget vel hentyde til Første Klemensbrev. Det er dog et noget usikkert vidnesbyrd, idet Ignatius naturligvis kan have kendt til andre lignende breve. Til gengæld kan der ikke være tvivl om, at en anden apostolsk fader, Polykarp af Smyrna, kendte til brevet. Polykarp anvender adskillige udtryk, vendinger og tanker fra brevet, skønt uden at nævne kilden (Fischer 2004, 20; Lindemann 2010, 48). Slægtskabet mellem hans brev til filipperne og Første Klemensbrev bliver tydeligt demonstreret af Lona E. Horacio (Lona 1998, 91–92). Polykarp kendte tydeligvis brevet godt, og det har tilsyneladende været højt agtet i Smyrna allerede i første halvdel af andet århundrede (Lona 1998, 90), hvilket også er tilfældet i Korinth. Den førnævnte Dionysios fortæller ifølge Euseb, at brevet har været anvendt til oplæsning ved gudstjenesterne i byen fra gammel tid af (Euseb, Kirkehistorien, 193). Benyttede jeg Zahns kanondefinition, ville det betyde, at brevet har haft kanonisk status i Kor-

inth. Omtrent samtidig refererer Hegesippus som nævnt til brevet (Euseb, Kirkehistorien, 187-188).

I Lyon har brevet også været kendt og agtet. Byens biskop, Irenæus, skriver:

This man¹¹, as he had seen the blessed apostles, and had been conversant with them, might be said to have the preaching of the apostles still echoing [in his ears], and their traditions before his eyes. [...] In the time of this Clement, no small dissension having occurred among the brethren of Corinth, the Church in Rome despatched a most powerful letter to the Corinthians, exhorting them to peace, renewing their faith, and declaring the tradition which it had lately received from the apostles [...] (Irenæus, Against Heresies, 415).

Kan citatet tages for pålydende, hvilket intet vidner imod, var Klemens sandsynligvis en aposteldiscipel, og forstås det apostolske kriterium som omhandlende apostolsk forfatterskab burde brevet dermed være kvalificeret til at være kanonisk. Irenæus understreger desuden med henvisning til den apostolske tradition brevets ortodoksi.

Efter Irenæus kendes skriftet stort set ikke i den vestlige del af kirken. Kun to andre forfattere skal nævnes. Den ene, Hieronymus, anvender selve brevet (Fischer 2004, 20), men de latinske citater, han har, svarer ikke til det latinske håndskrift vi har overleveret, hvilket tyder på, at brevet ikke har været udbredt (Lona 1998, 105). Den anden, Rufinus, kender til legender om Klemens, men, så vidt vi ved, ikke til brevet (Lona 1998, 105–106).

Anderledes forholder det sig i den østlige del af kirken. Klemens af Aleksandria, der benytter Første Klemensbrev mest af alle i Oldkirken, kalder ligefrem Klemens af Rom for en apostel (Klemens af Aleksandria, Stromata, 428). På denne baggrund benytter han tilsyneladende brevet på linje med NT. Han citerer endog brevet så meget, at hans skrifter udgør en vigtig del af det tekstkritiske grundlag for moderne forsknings oversættelser (Lake 1912, 6–7). Klemens af Aleksandria er

11 Klement af Rom

dog kendt for at have et meget åbent forhold til den nytestamentlige kanon. Han holder sig ikke tilbage for at bruge apokryfe skrifter, hvor det fremmer hans argumentation, og har i øvrigt flere hedenske end bibelske citater (Campenhausen 1981, 202–213). Hans holdning til Første Klemensbrevs som kanonisk kan derfor betvivles.

Udover Klemens af Aleksandria er der også en lang række andre østlige kirkefædre, der citerer eller alluderer til brevet. Fra den aleksandrinske tradition kan nævnes Origenes, der også kalder Klemens en aposteldiscipel (Origenes, *De Principiis*, 273), og Dionysios (Fischer 2004, 20; Lona 1998, 104). Endvidere benytter Kyril af Jerusalem skriftet og Epifanius af Salamis citerer det (Lona 1998, 105), men der er ingen belæg for at sige, at nogen af disse kirkefædre anser brevet for kanonisk. Kun Didymus den Blinde citerer Første Klemensbrev som Skrift (Eriksen 2011, 107).

Der er delte meninger om, hvorvidt Den Apostolske Konstitution regner brevet for kanonisk, idet brevet her noteres som hørende til de hellige skrifter. Fischer mener, at dette må betyde, at Første Klemensbrev havde kanonisk status (Fischer 2004, 21). Dette anser Lindemann for at være en tvivlsom konklusion (Lindemann 2010, 49), og han bakkes op af Lona, der fremhæver, at brevet nævnes sidst (Lona 1998, 109). Af samme årsag tolker Maxwell Staniforth det som en interpolation (Staniforth 1968, 22).

I sit store kirkehistoriske værk beskæftiger Euseb sig adskillige gange med breve, der tilskrives Klemens. Men det er til tider uklart, om han taler om Første eller Andet Klemensbrev. Dette har den naturlige konsekvens, at Eusebs egen holdning og hans gengivelse af den almindelige holdning til brevets status ikke er fuldstændig entydig. Euseb opererer med tre kategorier i forhold til et skrifts anerkendelse. Et skrift kan enten karakteriseres som *ægte*, det vil sige, at det anerkendes af kirken som kanonisk, det kan endvidere være omstridt i Oldkirken, eller det kan fuldstændig afvises som et falsk eller uægte skrift.

Lona mener, at Første Klemensbrev som en del af kanon aldrig har været på tale, eftersom Euseb ikke engang medregner det i sin liste over de skrifter, der helt forkastes (Euseb, *Kirkehistorien*, 134; Lona

1998, 109). Afgørende er det for forskere, der mener, at Euseb anser Første Klemensbrev for omdiskuteret, at et ”Klemens' brev” dukker op på en liste over omstridte skrifter (Euseb, Kirkehistorien, 270; Fischer 2004, 21; Lindemann 2010, 49). Det er dog muligt, at dette brev ikke er Første Klemensbrev, men Andet Klemensbrev. Dermed kunne Euseb mene, at Første Klemensbrev er alment anerkendt som kanonisk, fordi Klemens var aposteldiscipel (Euseb, Kirkehistorien, 226), hvilket følgende citat understøtter:

Af Clemens findes ét brev, der anerkendes som ægte. Det er langt og forunderligt. Han skrev det i den romerske menigheds navn til menigheden i Korinth, hvor der dengang var opstået stridighed. Vi ved, at dette brev er blevet brugt offentligt i et stort antal menigheder både tidligere og i vore dage (Euseb, Kirkehistorien, 124).

At brevet blev læst op i flere menigheder bekræftes uafhængigt af Hieronymus: ”... et quae in nonnullis locis etiam publice legitur” (gengivet ved Lona 1998, 89). Det er dog uvist, hvor mange menigheder der er tale om og hvorvidt det stemmer overens med virkeligheden. Men brevets brede anerkendelse som ægte bekræftes igen senere i samme bog (Euseb, Kirkehistorien, 149). Spørgsmålet er, hvordan Euseb forstår begrebet *ægte*. Betyder det, at brevet er af den forfatter, det giver sig ud for at være, eller at brevet nyder kanonisk anerkendelse? Den omvendte brug af ordet *uægte* om de skrifter, der helt forkastes (Euseb, Kirkehistorien, 134), kunne tyde på, at det sidste er tilfældet. Man kunne derfor overveje, om Euseb selv regner brevet for kanonisk, men – lidt for ukritisk – lader denne holdning præge hans gengivelse af resten af kirkens syn på spørgsmålet.

Håndskrifterne vidner om, at Første Klemensbrev desuden har nydt stor anseelse i Egypten og Syrien senere i kirkehistorien. Et koptisk fragment fra mellem femte og ottende århundrede indeholder således halvdelen af Første Klemensbrev sammen med brudstykker fra Jak og Joh (Fischer 2004, 21–22). En senere syrisk bevidnelse har placeret

brevet mellem paulus-brevene og to katolske breve, hvilket tyder på, at det her blev anset som kanonisk (Lona 1998, 110). Men mest betydningsfuldt er det, at brevet findes i det vigtige håndskrift Codex Alexandrinus, der indeholder alle de nytestamentlige skrifter. Der kan dog argumenteres for, at dets position allerbagerst efter Åbenbaringen indikerer brevet lavere rang (Metzger 2006, 312; Lona 1998, 109).

Inden vi bevæger os videre, vil jeg slutteligt nævne, at det, at der i oldkirken er blevet tilskrevet flere falske breve til Klemens, vidner om, hvor høj status brevet har haft i kirken (Fischer 2004, 21). Vi kan dermed indtil videre konkludere, at brevet – i det mindste i visse dele af kirken – har nydt *næsten* ligeså stor anseelse, som de kanoniserede skrifter (Staniforth 1968, 22).

3.3 Årsager til Første Klemensbrevs stilling udenfor kanon

Vi har indtil nu set, at Første Klemensbrevs forfatter var en aposteldiscipel, at skriftet ikke er blevet stemplet som værende imod den apostolske lære og at det har nydt anerkendelse i dele af kirken. Det kan derfor undre, at brevet ikke blev kanoniseret. Lona bekræfter: ”Warum es sich trotz des hohen Alters und des großen persönlichen Ansehens des dem Schreiben zugeordneten Verfassers in der Kanonfrage so verhalten hat, läßt sich nur vermuten (Lona 1998, 110).”

Selvom brevet er kendt og agtet af mange, har det hos langt de fleste kirkefædre og håndskrifter haft en tilbagetrukket stilling i forhold til de nytestamentlige skrifter og det gør i øvrigt ikke selv krav på bindende autoritet. Desuden spiller det kun en lille rolle i de oldkirkelige kanondebatter og spørgsmålet er, om det overhovedet nogensinde har været tæt på at blive kanoniseret (Lona 1998, 109). Bemærkelsesværdigt er det da også, at stort set ingen af de forskere, der behandler Første Klemensbrev, nævner kanonspørgsmålet som en mulighed, men gengiver blot receptionshistorien.

Den mest nærliggende forklaring på, at brevet ikke blev en del af kanon, kunne altså være, at brevet, omend dets forfatter har haft tilknytning til apostlene, simpelthen ikke har haft den alder, der skulle til for at dets vidnesbyrd kunne regnes for autoritativt. Klemens har kun

kendt til apostlene som ganske ung som kirkens tredje generation og har derfor ikke hørt til i den apostolske tidsalder (Eriksen 2011, 107; Skarsaune 1996, 76). Dette understreges af, at Klemens selv gør brug af de nytestamentlige skrifter – inklusive Hebræerbrevet¹² – der altså må have haft videre udbredelse på Klemens' tid end hans eget skrift har vundet i tiden efter. Kort sagt må årsagerne derfor være, at Første Klemensbrev ikke har opfyldt det katolske kriterium, fordi det heller ikke har opfyldt det apostolske kriterium – ikke på grund af manglende apostolsk forfatterskab, men fordi det blev skrevet efter den apostolske tidsalder.

4 Hvorfor Hebræerbrevet blev kanoniseret

Som vi så tidligere i opgaven, anser en del forskere kanon for kvalitativt at være afgrænset i slutningen af andet århundrede. I det perspektiv kan en undersøgelse af Hebræerbrevets kanonstatus synes overflødig. Når jeg nu har valgt alligevel at undersøge dette brev, er det åbenlyst, at jeg vil forholde mig kritisk til påstanden om, at kanon kvalitativt var lukket tidligt, og at de omstridte skrifter ikke har noget vigtigt teologisk at tilføje i forhold til grundstammen i kanon. Jeg vil derfor indlede med at pege på fire teologiske temaer, som Hebræerbrevet kirkehistorisk og dogmatisk har betydning for: 1. Brevet havde i oldkirken stor betydning for bodsspørgsmålet og har det endnu i dag blandt reformerte og arminianere. 2. Den centrale teologiske tanke om Jesus som ypperstepræst udvikles i Hebræerbrevet. 3. Skriftet dannede i reformationen et vigtigt grundlag for forskellen i nadver- og offerforståelsen mellem katolikker og protestanter. 4. Heb 1,3 og 13,8 var vigtige argumenter for de ortodokse i den arianske strid (Cockerill 2012, 5). Jeg mener derfor, at Hebræerbrevet er en central del af kanon og at NT ville mangle et vigtigt element, hvis Hebræerbrevet ikke var blevet kanoniseret.

Jeg vil behandle brevets kanonisering ved først at undersøge brevets forfatterskab, derefter dets receptionshistorie i henholdsvis den vestlige og østlige del af kirken, før jeg slutteligt vil vurdere årsagerne til

¹² Se afsnit 4.2

kanoniseringen.

4.1 Forfatterskab

Det kan ikke betvivles, at Hebræerbrevets status som kanonisk er uløseligt forbundet med spørgsmålet om dets forfatterskab (Cockerill 2012, 3; Ellingworth 1993, 34; Lincoln 2006, 4). Brevet navngiver ikke selv forfatteren, men visse ting kan siges på baggrund af brevets indhold. Ligesom Klemens, udviser forfatteren af Hebræerbrevet et indgående kendskab til de gammeltestamentlige skrifter og den kristologiske fortolkning af dem. Han har et elegant græsk sprog og er en dygtig retoriker. Flere steder i brevet vidner om, at han har et godt kendskab til modtagernes fortid og at han med dyb bekymring for menigheden udfylder en form for hyrdefunktion (2,3-4; 6,10; 10,32-34; 13,22-25; Cockerill 2012, 2-3; Lincoln 2006, 2). Forfatteren mener ikke selv at have apostolsk autoritet (2,3). I stedet henter brevet sin autoritet fra menigheden og forfatterens fælles bekendelse og GT. Alligevel tillægges brevet af Oldkirken autoritet, fordi det var forbundet med Paulus-brevene (Anderson 1975, 262; Cockerill 2012, 3).

I kirkens første århundreder har brevet i store dele af kirken cirkuleret som en del af *Corpus Paulinum*. I håndskrifterne, på kanonlisterne og hos kirkefædre indtager brevet stort set altid en position enten mellem Romerbrevet og Første Korintherbrev¹³, mellem menigheds- og personbrevene¹⁴ eller efter Paulus-brevene, hvilket synes at have været den latinske tradition siden fjerde århundrede, som vi kender i dag (Cockerill 2012, 3; Hatch 1936, 133-145; Lincoln 2006, 1-3).

Selvom brevet tilsyneladende har været forstået som en del af Paulus-brevene, er der bred enighed blandt moderne forskere om, at brevet ikke kan være skrevet af Paulus. Årsagerne hertil er mange: Prominente navne som Origenes og Hieronymus afviste paulinsk forfatterskab, ligeså gjorde Romerkirken, hævde at Paulus kun havde skrevet til syv menigheder. Brevet mangler mange paulinske træk både i stil og teologisk symbolverden og som nævnt afviser forfatteren apostolat

13 Eksempelvis i p46 fra ca. 200 e.Kr.

14 Eksempelvis i de vigtige majuskler α , A og B

(Anderson 1975, 258; Cockerill 2012, 4–7; Eriksen 2011, 98–99).

Vi står altså i den ejendommelige situation, at Hebræerbrevet, omend det har cirkuleret som en del af Paulus-brevene, efter al sandsynlighed ikke er skrevet af Paulus. Mange forskere mener derfor, at forfatteren må have været én af Paulus' disciple. Blandt kirkefædrenes forslag findes blandt andet Barnabas, Lukas og Klemens af Rom. Yderligere forslag er eksempelvis Apollos, idet han kendes som en dygtig retoriker med godt kendskab til GT (Cockerill 2012, 9–10), eller Epafras, som C.P. Anderson med en interessant teori foreslår: Hebræerbrevet er at identificere med det såkaldte Laodikea-brev, som Paulus beder kolosenserne få fat i, og Kol 4,12-13, der fortæller om Epafras' nære forhold til menigheden, hvilket stemmer godt overens med, at Hebræerbrevets forfatter tilsyneladende har en hyrdefunktion, fungerer som Paulus' anbefaling af brevet, hvorfor brevet sidenhen har cirkuleret som paulinsk (Anderson 1975, 160–161). Opgavens omfang tillader desværre ikke at forfølge denne debat yderligere. I stedet vil vi se nærmere på brevets receptionshistorie.

4.2 Brevets modtagelse i vest

Jeg nævnte tidligere, at Klemens citerer Hebræerbrevet. Dette er der dog ikke enighed om blandt forskerne. Da nærværende ikke er en eksegetisk opgave, vil jeg ikke behandle problemet udførligt, men det synes passende at nævne tre muligheder for de to breves indbyrdes forhold: 1. Et direkte slægtsskab kan ikke bevises, herimod er det sandsynligt, at brevene gør brug af fælles traditionsmateriale (således Mees, gengivet ved Ellingworth 1979, 262; Fischer 2004, 6–7). 2. Der er ikke belæg for at hævde fælles traditionsmateriale, tværtimod viser Første Klemensbrev indiskutabelt bevis på, at Hebræerbrevet helt eller delvist var kendt af Klemens (Lane 1991, cli; Lindemann 2010, 59; Cockerill 1978, 437–440). 3. Klemens kendte uden tvivl til Hebræerbrevet, men den anderledes brug af ypperstepræstetitlen demonstrerer, at de to breve har kendt til en fælles tradition med ypperstepræstetitlen, som de har tolket forskelligt (således Ellingworth 1979, 262–269). Jeg mener beviserne for, at Klemens kendte Hebræerbrevet er overbe-

visende¹⁵. Er dette tilfældet, så er Første Klemensbrev det første kendte sted, hvor Hebræerbrevet citeres. Jeg mener dog ikke, at der er belæg for at sige, at Klemens citerer Hebræerbrevet som Skrift, som William L. Lane påstår (Lane 1991, cli–clii).

Dette er heller ikke tilfældet for Polykarp, der også alluderer til Hebræerbrevet (Cockerill 2012, 4) og det samme gælder for Hermas' Hyrden, der muligvis har kendt til Hebræerbrevet, idet dette skrift som det eneste udover Hebræerbrevet kun taler om én mulighed for omvendelse (Heb 6,4; Hallbäck 2006, 158). Tilsyneladende har forfatteren af Hyrden opdaget problematikken og søgt at give sin tolkning af Hebræerbrevets bodssyn. At der hos Klemens, Polykarp og Hermas er hentydet til og citeret fra Hebræerbrevet, viser, at brevet er fra den apostolske tidsalder (Eriksen 2011, 98).

Efter disse citeres og alluderes Hebræerbrevet til af en række andre forfattere i det andet århundrede. Justin Martyr kendte til brevet (Lane 1991, clii), det samme gjorde Irenæus og Gajus ifølge Euseb (Euseb, Kirkehistorien, 247; 279) ligesom også Hippolyt (Cockerill 2012, 4; Anderson 1966, 433–434; Lane 1991, cliii). De sidste tre afviser dog som de første eksplicit paulinsk forfatterskab, hvilket demonstreres ved, at både Gajus og Hippolyt kun taler om tretten Paulus-breve (Anderson 1975, 264; Lincoln 2006, 3). Udover disse afviser også Tertulian paulinsk forfatterskab og foreslår i stedet Barnabas som forfatter. Som montanist citerer han desuden Heb 6,4-8 som argument *imod* Hermas' Hyrden i bodsspørgsmålet (Anderson 1966, 433–434; Cockerill 2012, 4.8).

Muratoris' kanon, der sandsynligvis stammer fra den vestlige del af kirken omkring 200 e.Kr., opregner ikke Hebræerbrevet blandt kirkens hellige skrifter (Hallbäck 2006, 161–165; Anderson 1966, 433). Dette vidner også om en forståelse af, at brevet ikke var paulinsk. Ligeledes udelader Markion brevet i sin kanon, hvilket dog ikke entydigt viser, at det i den vestlige kirke ikke var en del af *Corpus Paulinum* – for Markions vedkommende kan det lige så vel skyldes brevets omfattende brug af GT (Anderson 1966, 434; Lane 1991, cliii).

15 Sammenlign eksempelvis 1 Klem 36,2 med Heb 1,3-4

En fremtrædende kirkefader, der ikke nævner Hebræerbrevet er Cyprian. Det er blevet argumenteret for med et *argumentum e silentio*, at han ikke betragtede skriftet som kanonisk (Ellingworth 1993, 35; Eriksen 2011, 99). Dette kan imidlertid ikke anses som et bindende argument, idet der kan være mange årsager til, at Cyprian ikke citerer brevet, skønt det må siges at være bemærkelsesværdigt. Og det bakkes yderligere op af, at Hebræerbrevet kun sjældent blev citeret i den vestlige kirke i tredje og begyndelsen af fjerde århundrede (Lane 1991, clii). Således er brevet hverken på Cheltenham-listen eller i håndskriftet Codex Claramontanus, hvilket dog kan skyldes haplografi (Ellingworth 1993, 35; Hatch 1936, 137).

Vi ser altså en klar tendens til, at brevet, i takt med at der i det andet århundrede bliver stillet spørgsmålstegn ved dets paulinske oprindelse, mister anerkendelse og udbredelse i den vestlige kirke. Men i fjerde århundrede vender tendensen. Hebræerbrevet anerkendes mere og mere i den vestlige del af kirken med påvirkning fra Hieronymus og Augustin (Lane 1991, cliv). Det er interessant at observere, at de begge var klar over problematikken omkring forfatterskabet. Alligevel anerkender begge paulinsk forfatterskab (Lincoln 2006, 4). Udviklingen tydeliggøres ved de kirkelige koncilier. I Hippo (393 e.Kr.) og Kartago (397 e.Kr.) kanoniseredes brevet som et brev til hebræerne af Paulus. Her anerkendes et paulinsk forfatterskab altså, skønt brevet med forbehold indtager en plads efter de andre Paulus-breve (Cockerill 2012, 5; Ellingworth 1993, 36; Hatch 1936, 144). På det følgende koncil i Kartago (419 e.Kr.) anføres brevet som det fjortende brev af Paulus (Cockerill 2012, 6). Det står således klart, at brevets accept i vesten i høj grad afhang af dets forhold til den paulinske brevsamling. Dette skyldes i høj grad påvirkningen fra de østlige teologer.

4.3 Brevets modtagelse i øst

De første bevidnelser om Hebræerbrevets status i øst findes i det teologiske centrum i Aleksandria. Euseb fortæller, at Klemens af Aleksandria både holdt brevet for at være paulinsk og kanonisk. Paulus skrev ifølge Klemens brevet på hebraisk og senere blev det oversat til græsk

af Lukas. Paulus lod brevet skrive anonymt, for ikke støde nogen, da han nu engang var apostel for hedningerne. Denne holdning har Klemens fra ”den salige presbyter” (Euseb, Kirkehistorien, 271). Hebræerbrevet er altså både på Klemens' tid, men også i mindst en generation før, blevet anset som en del af Paulus-brevene i Aleksandria (Anderson 1966, 430).

En senere aleksandriner, Origenes, er mere kritisk i forhold til brevets stil og sprog. Han mener ikke, at Paulus selv kan have været forfatter til brevet, da sproget ikke ligner hans, hvilket teologien i brevet derimod gør. Origenes konkluderer derfor:

[...] tankerne er apostlens, men udtryksmåden og stilen skyldes en, som kaldte apostlens lære frem i erindringen og ligesom knyttede korte forklaringer til det, som læreren havde sagt. Hvis altså nogen menighed anser dette brev for at være af Paulus, så skal den også være agtet for det. For de gamle har ikke uden grund overleveret det som et brev af Paulus (Euseb, Kirkehistorien, 285).

Brevet anerkendes altså således dels på grund af indhold og dels som følge af apostolicitet, idet det formodes skrevet af en aposteldiscipel. En bekræftelse af dette standpunkt findes i den placering brevet har mellem Rom og 1 Kor i p46. Denne placering må betyde, at brevet har været anset som paulinsk i en eller anden forstand (Anderson 1966, 433; Hatch 1936, 136).

For Euseb er der ingen tvivl om, at fjorten breve med sikkerhed er af Paulus, skønt han regner det til apostlens øvrige skrifter, eftersom det er en oversættelse af Lukas eller Klemens af Rom. Men fordi nogen i Rom anser brevet for uægte noterer han det blandt de omstridte skrifter (Euseb, Kirkehistorien, 106; 149; 270; 279). Også Athanasius regner det til *Corpus Paulinum* (Lane 1991, cliv).

Vi ser altså, at der i den østlige del af kirken er et entydigt vidnesbyrd om, at Hebræerbrevet hører til i den paulinske brevsamling – hvad enten man har anset Paulus selv som forfatter, eller én af Paulus' disciple

– og derfor har haft kanonisk status.

4.4 Årsager til brevets kanonisering

Jeg vil nu prøve at samle og vurdere de årsager, der har været medvirkende til at Hebræerbrevet blev en del af kanon. Af nogle forskere bliver der lagt vægt på Origenes' udlægning af brevets autoritet. Dermed vil man sige, at brevets indhold blev en afgørende faktor, altså det ortodokse kriterium, hvilket ikke kan benægtes (Lane 1991, cliv–clv; Lincoln 2006, 4). Men den receptionshistoriske analyse har demonstreret, at endnu et element har været afgørende for brevets kanonisering – i særdeleshed i den vestlige del af kirken: Brevet blev først fuldt ud anerkendt, da man i vest blev overbevist om brevet apostolske oprindelse, omend det aldrig er blevet klarlagt, hvem der forfattede det. Skønt brevets kristologi og GT-udlægninger ifølge Anderson burde have været nok til anerkendelse, var det usandsynligt, at brevet kun eller primært blev kanoniseret på grund af indhold. Indholdet var ofte problemet, der blev påpeget af de romerske teologer (Anderson 1975, 258–259). Tværtimod vandt det kun accept, såfremt det havde tilknytning til Paulus' disciple (Eriksen 2011, 100). Det vil derfor ikke være forkert at sige, som Lane gør, at paulinsk forfatterskab tidligt blev knyttet til Hebræerbrevet i anerkendelse af brevets vigtighed (Lane 1991, cliv) – men dette var ikke blevet accepteret, hvis brevet ikke virkelig var skrevet af en aposteldiscipel.

5 Konklusion

Analysen af Første Klemensbrev og Hebræerbrevets receptionshistorie har givet nogle interessante konklusioner, der påvirker, hvordan jeg mener, vi bør tale om kriterier for kanonisering. Der synes nemlig at være stor forskel på måden, hvorpå de to breve er blevet bedømt, selv om modtagelsen af dem har lighedstegn. Det er bemærkelsesværdigt, at brevene begge har været velanset i østen, men kun har været modtaget med forbehold i vesten. Det katolske kriterium har således dæmpet Hebræerbrevets kanonisering og været medvirkende til at Første Klemensbrev blev udelukket.

Hvad det ortodokse kriterium angår, så meddeler kirkehistorien intet om, at det skulle være det, der var årsag til, at Første Klemensbrev ikke blev kanoniseret. Til gengæld var det i høj grad en del af debatten om Hebræerbrevets status og dermed medvirkende til, at brevet ikke blev kasseret. Samtidig står det klart, at det ortodokse kriterium ikke *alene* var nok til at give brevet kanonisk status. Der var ydermere brug for en apostolsk autorisation af det.

Netop dette punkt er det, der adskiller de to sager mest og er desuden også interessant til belysning af kanondannelsen som en generel problemstilling. Der synes nemlig i oldkirken at være inkonsekvens i, hvordan det apostolske kriterium anvendes: Første Klemensbrev blev ikke accepteret på denne præmis, idet skriftet ikke havde tilstrækkelig alder til at kunne siges at være en del af den apostolske tidsalder – altså tilsyneladende det samme ræsonnement, som gør sig gældende for forfatteren af Muratoris' kanon, idet han afviser Hermas' Hyrden – skønt Klemens med god ret kan siges at være en aposteldiscipel. På den modsatte side blev Hebræerbrevet anerkendt på baggrund af det samme kriterie – men her forstået på en markant anderledes måde. For Hebræerbrevets kanonisering var det nemlig afgørende, at brevet kunne spores tilbage til en apostel eller en aposteldiscipel, førend det kunne accepteres.

Det vil derfor være en begrundet holdning at mene, at oldkirkens bedømmelse af skrifterne var inkonsistent. Jeg mener dog, det ville være rigtigere først at sætte spørgsmålstegn ved om den kirkehistoriske fortolkning af kanondannelsen er dækkende. Er det korrekt at påstå, at Oldkirken bedømte de enkelte skrifter på grundlag af tre kriterier: Det apostolske, det katolske og det ortodokse? Med denne opgaves konklusioner taget i betragtning mener jeg, at en sådan opdeling er problematisk. Forskningen bør i højere grad tage de enkelte kirkefædres egne definitioner af kriterierne til efterretning. Dette kunne, som denne opgave viser, give anledning til at overveje, om man skulle tale om flere typer af kriterier, eller måske blot i højere grad være varsom med at udtale sig om, hvad *hele* kirken bedømte skrifterne ud fra. For når opdelingen af kriterierne i de tre kategorier ikke har været direkte ud-

talt i Oldkirken, er det ikke et problem at tale om kriterier i det hele taget. Hvis kirkfædrene derimod udtalt havde benyttet denne inddeling til bedømmelse, men havde anvendt dem med forskellige definitioner, så havde det været et større problem. I så fald ville man kunne stille spørgsmålstejn ved, om den oldkirkelige debat dannede tilstrækkeligt grundlag, for kanondannelsen. Ville konsensus være gældende, hvis det skulle vise sig, at der ikke var enighed om kriteriernes betydning? I forlængelse heraf ville det desuden være plausibelt at spørge, hvorvidt den nytestamentlige kanon – forstået både som listen og dens indhold – kan være bindende i dag, hvis Oldkirkens kriterier ikke var dækkende. Hvad er afgørende for, at den nytestamentlige kanon kan siges at være autoritativ? Vi vender her tilbage til opgavens indledende spørgsmål om fortolkning af kanonbegrebet og -dannelsen. Til dette spørgsmål skal mine afsluttende ord være at sige, at mit indtryk er, at kirkehistorien illustreret ved disse to breves receptionshistorier ikke giver noget entydigt svar, men er åben for fortolkning. Den hermeneutiske nøgle en given kirkehistoriker har som udgangspunkt, vil derfor i høj grad også være bestemmende for, hvordan han læser kildematerialet. Således er der for Metzger ikke tvivl om, at de nytestamentlige skrifter var selvevidente, Appel derimod lægger vægt på, at Skrift og Tradition ikke kan skilles ad og at Helligånden vejleder kirken i dens beslutninger, imens von Campenhausen afviser enhver form for formalprincip i kanondannelsen. At underbygge en sådan påstand ville naturligvis kræve en undersøgelse af væsentlig større art end denne, og jeg vil derfor blot lade påstanden stå åben til debat.

Bibliografi

Særpensum

Primær litteratur

- Euseb. 2011. *Kirkehistorien & Om dem, der led martyrdøden i Palæstina*. Oversættelse af Jørgen Ledet Christiansen og Helge Kjær Nilsen. København: Forlaget Anis
- Irenæus. 1979. *Against Heresies*. Oversættelse redigeret af Alexander Roberts og James Donaldson. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Klemens af Aleksandria. 1977. *The Stromata, or Miscellanies*. Oversættelse redigeret af Alexander Roberts og James Donaldson. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Origenes. 1979. *De Principiis*. Oversættelse redigeret af Alexander Roberts og James Donaldson. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.

Sekundær litteratur

- Anderson, C. P. 1966. "The Epistle to the Hebrews and the Pauline Letter Collection". *Harvard Theological Review* 59 (4), 429-438.
- Anderson, C. P. 1975. "Hebrews among the Letters of Paul". *Studies in Religion/Sciences Religieuses* 5 (3), 258-266.
- Appel, Nicolaas. 1971. "The New Testament Canon: Historical Process and Spirit's Witness". *Theological Studies* 32 (4), 627-646.
- Cockerill, Gareth Lee. 1978. "Heb 1:1-14, 1 Clem. 36:1-6 and the High Priest Title." *Journal of Biblical Literature* 97 (3), 437-440.
- . 2012. "The Epistle to Hebrews". *New International Commentaries on the New Testament*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Ellingworth, Paul. 1979. "Hebrews and 1 Clement: Literary Dependence or Common Tradition [reply to M Mees, 'Die Hohepri-

- ester-Theologie Des Hebräerbriefes']". *Biblische Zeitschrift* 23 (2), 262–269.
- . 1993. "The Epistle to Hebrews". *New International Greek Testament Commentaries*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Eriksen, Henrik Nymann. 2011. *Hvem skabte Bibelen? – da kirken fik sin kanon*. Hillerød: Logos Media.
- Fischer, Joseph A. 2004. "Die apostolischen Väter". *Schriften des Urchristentums*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Hatch, William H. P. 1936. "The Position of Hebrews in the Canon of the New Testament". *Harvard Theological Review* 29 (1), 133–151.
- Kyrtatas, Dimitris J. 2010. "Historical Aspects of the Formation of the New Testament Canon" I: *Canon and Canonicity: The Formation and Use of Scripture*. Redigeret af Einar Thomassen. København: Museum Tusulanum Press.
- Lake, Kirsopp. 1912. *The Apostolic Fathers*. London: New York.
- Lane, William L. 1991. "Hebrews". *Word Biblical Commentary*. Waco: Word Books.
- Lincoln, Andrew T. 2006. *Hebrews : A Guide*. London: T & T Clark.
- Lindemann, Anders. 2010. "The First Epistle of Clement" I: *The Apostolic Fathers: An Introduction*. Redigeret af Wilhelm Pratscher. Waco: Baylor University Press.
- Lona, Horacio E. 1998. "Der erste Clemensbrief". *Kommentar zu den apostolischen Vätern*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Metzger, Bruce Manning. 2006. *The New Testament : Its Background, Growth, and Content*. Nashville: Abingdon Press.
- Sparks, Jack N. 1978. *The Apostolic Fathers*. Nashville: Thomas Nelson.
- Staniforth, Maxwell. 1968. *Early Christian Writings: The Apostolic Fathers*. Harmondsworth: Penguin.
- Swarat, Uwe. 1990. "Das Werden Des Neutestamentlichen Kanons" I: *Der Kanon Der Bibel*. Redigeret af Gerhard Maier. Basel: Brunnen Verlag.

Grundpensum

- Campanhausen, Hans von. 1981. *Den kristne bibel blir til*. Århus: Aros.
- Dunbar, David G. 1995. *“The Biblical Canon” I: Hermeneutics, Authority and Canon*. Redigeret af Donald Carson. Grand Rapids: Baker Academic.
- Hallbäck, Geert. 2006. “Muratoris’ Kanon. Indledning - Oversættelse - Kommentar”. I: *Kanon – Bibelens Tilblivelse Og Normative Status*. Redigeret af Troels Engberg-Pedersen, Niels Peter Lemche, and Henrik Tronier. København: Museum Tusulanums Forlag.
- . 2007. “Kanondannelse og kætteri.” *Bibliana* 8 (1), 5–10.
- Kelly, J. N. D. 1977. *Early Christian Doctrines*. London: Adam and Charles Black.
- Pedersen, Sigfred. 1976. “Kanon-Spørgsmålet Som Historisk Og Teologisk Problem”. I: *Nytestamentlige Studier*. Redigeret af Sigfred Pedersen. Aarhus: Forlaget Aros.
- Skarsaune, Oskar. 1998. *Kristendommens jødiske rødder II*. København: Credo.